

VREME U NAŠOJ MASOVNOJ KNJIŽEVNOSTI

Razmišljanje o vremenu u masovnoj književnosti može se usmeriti, po ugledu na klasične psihološke i književne analize temporalnosti, na dva različita plana. Jedan od njih čini vremenska dimenzija ove literature, oblici njene temporalnosti, na drugom se vreme javlja kao njena tema, njen problem. Dakle, vreme kao forma i kao sadržina. Ali u ovu klasičnu podelu ne treba se suviše uzdati. Ona može biti korisno sredstvo, ali je neodrživa kao rezultat istraživanja, jer se vreme u masovnoj književnosti istovremeno javlja kao mera i kao svojstvo stvari, ono nikada nije samo struktura niti samo vrednost.

OBLICI TEMPORALNOSTI

Kad je reč o opštem temporalnom planu u koji se masovna književnost uključuje ili koji oblikuje, moguće je razlikovati nekoliko posebnih slojeva i vidova temporalnosti. Pokazuje se da je vreme ovde pluralno i višeznačno. Ono ili nepovratno prolazi, „iz dana u dan”, ili se, u svom kružnom kretanju, vraća, ili se projektuje unapred ili se, najzad, prekida i smenjuje sa „trenucima” atemporalnog trajanja. Tako se na ovom području banalnosti i trivijalnosti, sporta i razonode, neočekivano, kao u nekoj parodiji, mogu prepoznati oblici percepcije vremena koje opisuju istoričari kulture i, posebno, religije: linearno i ciklično, kontinuirano i diskontinuirano, profano i sakralno vreme.

Ova raznovrsnost percepcije vremena proističe iz heterogenosti naše masovne književnosti, koja u sebi okuplja nesaglasne, često protivrečne, elemente različitih kulturnih obrazaca, „modela

sveta": folklorno-obredni, epski, scijentistički, industrijski, „kosmopolitski”, romantično (u istorijskom smislu) literarni. Teško je ovde izdvojiti preovlađujući oblik temporalnosti.

Možda je to moguće — kao što misli Edgar Moren — kada je reč o masovnoj kulturi. On tu otkriva „nov odnos između vremena i prostora”. S jedne strane, masovna kultura „teži da duh podvede pod sadašnjost”, ali ga istovremeno „otvara prema planetarnim horizontima”, te tako omogućava njegovo „učešće u sadašnjosti sveta”.¹⁾ Da li, i u kojoj meri, ovo važi za našu masovnu književnost?

I ona govori o nečemu što se upravo zbilo ili što se ima zbiti u bliskoj budućnosti, jer je to uglavnom književnost novina. Zatim — i to odgovara Morenovom nalazu — to je priča o zbivanjima „široj zemlji” i „kroz ceo svet”. Međutim, ako bismo se ograničili samo na tekstove koji govore o „planetarnoj sadašnjosti”, povezujući nas sa njom, morali bismo iz naše masovne književnosti da isključimo mnoge njene značajne vidove i teme. Bili bismo prinuđeni, pre svega, da zanemarimo sve one napise koji skoro u svakom broju novina oživljavaju našu vezu sa prošlošću, kao što su to istorijski feljtoni i članci posvećeni raznim godišnjicama i proslavama, čija je funkcija u tome da, putem *redovnog i pravilnog* vraćanja izvesnim zbivanjima, delima i životima, održavaju kontinuitet nekih osnovnih društvenih vrednosti i simbola. Dakle, prenebregli bismo činjenicu da je masovna književnost jednom svojom stranom okrenuta prošlosti i, uz to, da se samo njeno vreme okreće, da u njoj postoje — pored linearnog, ireverzibilnog vremena — i neki oblici cikličnog vremena.

Događaji koji se u masovnoj književnosti evociraju, i to ne samo u istorijskim feljtonima i memorijalnim člancima, već i u čituljama, sportskoj književnosti, novim narodnim pesmama itd., postavljeni su u istorijsku perspektivu i često precizno datirani, označavaju neke prelomne trenutke istorije, početak novog razdoblja u životu naroda, rođenje ili smrt istaknutih pojedinaca ili naših srodnika, vreme značajnih sportskih uspeha ili srećne ljubavi, da se zadržimo na primerima o kojima će ovde biti više reči. Načelo svetkovine i proslave, čije je poreklo obredno, u masovnoj književnosti, kao i u čitavom našem društvenom životu, potpuno je sekularizovano, ali se, u većini slučajeva, obredna priroda praznika zadržala, pa se tu, pored simbola i vrednosti koji čine njegovu eksplicitnu, deklarativnu sadržinu, pomaljavaju, potkrepu-

¹⁾ Edgar Moren, *Duh vremena*, prevela Nadežda Vínaver, „Kultura”, 1967, str. 194—98.

ljujući ih ili ih, naprotiv, potiskujući, i neki mitski, arhetipski obrasci. Kontinuitet profanog vremena se razbija. Tada vreme proslave, pomena, memorijala, sećanja, ne pripada više kružnom ili pravolinijskom trajanju, već postaje sakralno. „U izvesnom smislu — kaže Elijade — može se reći da sakralno vreme ne „teče“, da ono ne predstavlja „trajanje“. To je prevashodno ontološko, „parmenidovsko“ vreme: uvek jednako sebi samome, ono se ne menja niti iscrpljuje.”²⁾

Na primer, proslava 8. marta, „dana borbene solidarnosti žena“, na stranicama naših novina praćena je oživljavanjem nekih mitskih situacija koje potiskuju u drugi plan, bar kad je reč o uobrazilji, glavnu temu praznika: ravnopravnost žena i muškaraca. Pokazuje se da kolektivna uobrazilja spremno prihvata sliku večne borbe između maskulokratije i ginekokratije, mitološki sukob muškog i ženskog načela, a vrlo teško racionalističku, demokratsku predstavu o njihovoj jednakosti i saradnji. Tako se u tekstovima posvećenim proslavi ovog praznika u našoj sredini mogu raspoznati i tragovi oba osnovna ženska mita — mita o samodovoljnosti žena, to jest o odstranjenom muškarcu, i mita o vladavini žena, odnosno o ukroćenom muškarcu. A ti se mitovi nalaze *in illo tempore*, izvan istorijskih mena.

Način na koji naša masovna književnost opaža i tumači „problem vremena“ predstaviću ukratko pomoću tri primera. Dva su iz novina: novinske tužbalice (čitulje) i fudbalska priča (članci o fudbalu), treći se odnosi na tekstove novih narodnih pesama.

VREME I SMRT: NOVINSKE TUŽBALICE

Čitulje u novinama govore o posledicama smrti, među kojima je prva brutalan prekid kontinuiranog vremena, odnosno trajanja, i to ne umrlih već ožalošćenih. U stvari, u čituljama smrt pre svega pogađa ožalošćene, što je u vezi sa jednom od osnovnih funkcija obreda oplakivanja mrtvih. Smrt osobe koju oplakuju baca ožalošćene u neku vrstu mrtvog, praznog vremena, u život bez života. „Noći su bez svitanja, dani bez svetlosti i radosti, u životu koji to više nije.“

Ovako istrgnuti iz svog trajanja, ožalošćeni preuzimaju na sebe obavezu da uspostave i održe drugu vrstu kontinuiteta, koji je sada afektivan i spiritualan. Oni odlučuju da žive samo u prošlosti, u vremenu pre katastrofe. Ta odluka retko je psihološki motivisana, na primer — tamo gde

²⁾ Mircea Eliade, *Le Sacré et le profane*, Gallimard, 1965 (p. 61).

se dovodi u vezu sa afektivnim sećanjem, kad na umrlog podsećaju knjige, stvari, razgovori. Češće je reč o pravim psihološkim paradoksima: „Bol u našim srcima iz dana u dan sve je veći.”

U svakom slučaju, ožalošćeni svoju svest potpuno oslobađaju svake druge sadržine sem one koju donosi evociranje pokojnika; tako oslobođenu sadašnjosti i budućnosti, oni svoju svest nude kao od vremena zaštićeno utočište duša, odnosno — da se držim terminologije čitulja — likova. Jednom reči, „ti si u nama iako te nema”. Dakle, s jedne strane, ožalošćeni su, zajedno sa umrlima, isključeni iz vremena, a s druge strane, umrli ostaju u vremenu, zajedno sa ožalošćenima, zahvaljujući njihovom afektivnom i „doživotnom” sećanju: „Svi dani su nam isti, neizmerno bolni i tužni, kao i onaj kada smo saznali da te više nema. Iz naših si domova isterao sve radosti i veselja. Uvek si bio sa nama, ostaćeš večito među nama i sada kada te više nema.”

Čitulje ne jadikuju toliko zbog same smrti koliko zbog njenog časa. Smrt je kob, ona zločudo bira trenutak koji najmanje odgovara i osobe koje smo najmanje spremni da joj prepustimo. Ili dolazi „u cvetu mladosti” ili „kad smo od njega najviše očekivali” ili „onda kada smo mu se najviše radovali”. Smrt u čituljama bira upravo one koji najviše zaslužuju da žive. Otuđa se u novinskim tužbalicama mogu naći prave filozofske sentence u kojima se formuliše zakon međusobne isključivosti trajnosti i vrednosti, odnosno „saznanje da u ovom svetu ono što je najbolje ne traje dugo”.

Saznanja ove vrste kao da nagoveštavaju mogućnost rezignacije, filozofskog mirenja sa vremenom i smrću. Ipak, čitulje nisu literatura koja dozvoljava takvo rešenje, iako je njihova osnovna funkcija upravo da omoguće i opravdaju nastavljanje života uprkos smrti. Ali one tu funkciju ostvaruju na taj način što se u njima smrt implicitno prihvata kao fakt života, već samim tim što se institucionalizuje i artikuliše u jeziku, a još više tako što se u okviru obavezne institucije oplakivanja umrlih sređuju odnosi između živih i mrtvih putem obrednog preokretanja uloga: živi su tu predstavljeni kao više pogođeni smrću i, uz to, manje vredni od pokojnika. Kao što ćemo kasnije videti, učvršćivanje poljuljanih temelja kontinuiranog vremena predstavlja i jednu od osnovnih funkcija fudbalske priče.

VREME I LJUBAV: NOVE NARODNE PESME

Tema filozofske rezignacije, mirenja sa prolaznošću i sudbinom daleko je razvijenija u novim narodnim pesmama nego u novinskim tužbali-

cama. Većina ovih pesama govori o izgubljenoj ljubavi i izgledima da se ona vrati ili zaboravi, da se nađe uteha u pesmi i vinu ili u novoj ljubavi.³⁾

I najpovršniji uvid u ovu vrstu masovne književnosti pokazuje njenu iznenađujuću srodnost sa novinskim tužbalicama. Već na jezičkom planu, može se reći da su i čitulje i ove pesme sačinjene od iste građe, i to od već gotovih delova, onako kako su, prema Levi Strosu, stvoreni mitovi. Rečenice kao što su, na primer, „Kuća je bez tebe prazna”, „Sna nemam ni danima ni noćima”, „Sve mi je pusto bez njega”, mogu se naći i u „kafanskim” ljubavnim pesmama i u novinskim tužbalicama.

Očigledne podudarnosti i homologije nalaze se i na planu strukture temporalnosti ovih proizvoda masovne književnosti. Pre svega, i u ovim pesmama nalazimo, kao bitnu njihovu okosnicu, trenutak katastrofe koji razbija kontinuitet vremena zaljubljenog junaka pesme. To je rastanak, nagli prekid srećne ljubavi, koji patnika baca u „prazan život”, u „jedan život prazan bez radosti”. Tu se, kao i u čituljama, „živi samo zato što se mora”.

*Svak na svetu nečemu se nada,
Svako znade šta mu život sprema,
A ja živim samo što se mora,
Oj živote, bolje da te nema.⁴⁾*

Pevaču se čini da će vreme posle rastanka večno potrajati i da sreća nikada više neće doći. I, slično kao u čituljama, ljubavni patnik preko sećanja uspostavlja vezu sa prošlošću i likom svoje drage. To je zaustavljena, večna prošlost, bolna strana nekadašnje večne sadašnjosti koju je predstavljala njegova izgubljena srećna ljubav. Dakle, to je biranje večnosti po svaku cenu, herojska odluka ljubavnog pevača da se suprotstavi delovanju vremena.

Hram u kome se vreme zaustavlja i u kome se kuša ova ambivalentna, bolno-slatka večnost jeste kafana, „stara krčma”. A obred bolne evolucije srećne večnosti obavljaju svirači i pevači, u čemu im pomaže pričesno piće. „Svaka me pjesma na prošlost seća”; „Krčma puna dima, i u dimu njena slika”.

³⁾ Rasprostranjenost ovih motiva potvrđuje istraživanje Stanoja Ivanovića, autora značajne studije „Narodna muzika između folkloru i kulture masovnog društva” (časopis „Kultura”, br. 23, 1973), gde je izvršena podrobna komparacija tematske strukture hirske narodne poezije i novih narodnih pesama.

⁴⁾ Svi primeri navedeni su prema sveskama „Novih narodnih pesama” br. 20–30, „Metronom”, 1970–1973.

Ali dok je oplakivanje smrti prilika da se afirmišu vrednosti pokojnika, a preko njih, naravno, i društvene vrednosti, tugovanje zbog rastanka od voljenog bića nije praćeno evokacijom i nabranjem vrednosti tog bića. Voljeno biće to i ne zaslužuje. Jer ono je upravo uzrok katastrofe, prekida, prestanka srećne i večne sadašnjosti ljubavi, ono, odnosno njegova nevera, njegova laž i njegove varke. „Ja te volim, a ti si grešnica.” Pokazuje se, štaviše, da je čitava sreća za kojom pevač tuguje u stvari iluzorna, rezultat zablude i varke. Tako se, na paradoksalan način, vreme srećne ljubavi istovremeno evocira i kritički preocencuje, odnosno razgolićuje kao vreme lažne ljubavi, ljubavi čoveka i grešnice ili sveca i žene, kako se uzme.

U svetlosti ovakvog saznanja, potreba za voljenim bićem ostaje gotovo bez osnova i bez vrednosti. Ona se oseća kao ludost, kao bolest, kao opsesija, kao začaranost. Saznanje postepeno daje svoje plodove, ne isključujući sasvim nostalgiju i gorčinu. Jer to više nisu plodovi sa ukusom večnosti, već su od ovoga sveta. A zna se kakav je to svet kad u njemu „sve kao tren traje”.

*Jer svemu dođe kraj,
Život je lažni sjaj.*

Na taj način, za obredom evokacije bolno-slatke večnosti dolazi proces trežnjenja i demistifikacije ili, bolje reći, mistifikacije trenutka. Pozornica je ista: stara krčma, instrumenti isti: stara pesma i staro vino. Pokazuje se da je uteha koju nudi krčma dvosmislena: i sećanje i zaborav, i večnost i trenutak. Ili se to pre može opisati u jednom drugom ključu, kao dve faze iste kolektivne terapije. Kroz evokaciju i racionalizaciju dolazi do ozdravljenja. Kao alternativu večnoj sreći i večnom bolu, krčma, njene pesme i njeno vino nude sada trenutke ovozemaljskih radosti. Umesto trajanja trenutke, umesto opiranja sudbini nagodba sa njom, umesto nemogućne sreće moguće zadovoljstvo:

*Takav mu je život
a šta da se radi,
malo ljubi svoje
a malo ukradi.*

*Nikad više za tu prošlost
čuti ja ne želim...
Svirajte mi noćas da se razveselim.*

VREME POBEDE I PORAZA: FUDBALSKA PRIČA

Fudbalsku priču čini serija novinskih članaka posvećenih pripremama fudbalera za utakmicu i toku same utakmice. Prema tome, ona ima dva dela i dva vremena: jedno pre i jedno

posle. Prvi deo odvija se u znaku očekivanja predstojećeg događaja, odnosno „borbe” ili „bitke”, i on je po pravilu obimniji, razgranatiji i tematski raznovrsniji od drugog dela. Njegovo vreme razbijeno je na niz epizoda, umetnutih priča o igračima, trenerima, protivnicima, probnim utakmicama itd. On iz velike daljine i sa raznih strana anticipira i priprema buduću utakmicu ili turnir. Ponekad se to zadiranje u budućnost može meriti godinama. Na primer, već ove, 1976. godine, počela je priča o svetskom prvenstvu u fudbalu koje će se održati 1978. u Argentini.

Osnovna funkcija ovog dela priče je postepeno modeliranje buduće utakmice, postavljanje opšteg plana njene simboličke, književne transpozicije. Tu se određuju odnosi snaga, karakteri pojedinaca, vrste predstojećih „duela” i priroda fudbalske bitke u celini. Ovak mizanscen naročito je izrazit i podroban kad su u pitanju utakmice naše fudbalske reprezentacije, kada su pripreme, a time i priča o njima, duže, kada su, što je još važnije, u igri, na ispitu, neki opštiji i značajniji stavovi i simboli nego što je to slučaj u člancima o utakmicama domaćih klubova.

Pre svega, potrebno je oživeti i aktuelizovati — postaviti u određen vremenski kontekst, dovesti u vezu sa konkretnim prilikama i ličnostima — postojeću kolektivnu, vanvremenu predstavu o svojstvima našeg fudbala, takozvane „naše igre” i o svojstvima protivnika, koja su, takode u suštini nepromenljiva, večna. Sliku našeg fudbala krasi takve odlike kao što su maštovitost, tehnički doterana, lepa igra, dok su stranim reprezentacijama, u skladu sa popularnim predstavama o drugim narodima i naravima, uglavnom svojstvene uvežbanost i disciplinovanost ili temperamentnost i spretnost. To je, malo pojednostavljena, shema u koju treba uklopiti individualna obeležja datog sastava našeg i protivničkog tima, ali tako da se ta obeležja sasvim ne izgube, jer simbolički scenario mora da ima izgled realističke pripovetke, uverljivost i neospornost dokumenta.

Sve ustaljene osobine „naše igre” i igre protivnika na sportskom planu imaju manje-više jednaku vrednost: rezultat utakmice može podjednako zavistiti od maštovitosti, od uvežbanosti ili od temperamenta. Ali njihova reorička i književna interpretacija dovodi ih u vezu sa različitim vrednostima na ljudskom planu. Nije reč samo o estetskoj vrednosti, o „lepoti igre”, koju omogućava maštovitost a isključuje „šablonska igra”, već o prisustvu ili odsustvu temeljnog ljudskog kvaliteta. Maštovit i požrtvovan fudbal je igra „s dušom”, u njega se unosi

„puno srce”, odnosno tu su pred nama ljudi u punom smislu te reči. Nasuprot tome, uvežbanost i disciplinovanost automatizuju, dehumanizuju igru, pretvaraju igrače u poluge „precizne mašinerije”: temperament dovodi do toga da se fudbal „izrodi” i postane „prljav”, spretnost je drugo ime za lukavstvo, a zna se čiji je ono atribut.

Ipak, odnosi između sportskih odlika i humanih vrednosti nisu strogo fiksirani, pa ista karakteristika igre jednog tima ili pojedinca može da prenosi različite vrednosti. Na primer, naš Buljan i Englez Dobson, prema jednom članku iz „Sporta”, odlikuju se brzinom, ali prvi „tutnji kao vihar”, a drugi „juri kao furija”, čime se, u stvari, izriču dva oprečna vrednosna stava. Ova retorička elastičnost vrednovanja, kao što ćemo videti, neophodna je drugom delu fudbalske priče.

Ne treba izgubiti iz vida ni to da kolektivna predstava o našem fudbalu nije sasvim nekritička, bar ne u ravni njegovih sportsko-tehničkih osobina. On — kako se to često kaže — „pati” od svojih „tradicionalnih” ili „hroničnih” slabosti: neefikasnosti, nestalnosti forme, slabe fizičke pripremljenosti. Ali, uprkos tome, nezavisno od toga, on neizostavno nosi i izražava bitne humane vrednosti. Isto tako, ma ko bio protivnik naše reprezentacije, koga mi možemo uvažavati i „ne smemo podcenjivati”, on mora neizbežno za nas predstavljati ljudski izazov, ne zbog našeg samoljublja i navijačke zaslepljenosti, već zbog same logike fudbalske priče i strukture kolektivne uobrazilje. Jer u fudbalskoj književnosti utakmica je *a priori* postavljena kao sukob ljudskog i neljudskog. Dakle, nisu ovde na delu toliko predrasude o drugim ljudima, već je reč o oživljavanju, postavljanju *sub speciae temporis*, mitskog događaja, događaja iz mitskog vremena, kada mi našem timu dodeljujemo ulogu Ljudi, a njegovim protivnicima ulogu sila koje ljude ugrožavaju. Zbog toga mizanscen utakmice stvoren u prvom delu priče ostavlja budućnosti samo jednu mogućnost: neminovnu pobedu našeg tima.

Sada se jasno vidi sav značaj problema koji se javlja kad naš tim izgubi utakmicu. Taj važan književno-metafizički problem ima da reši drugi deo fudbalske priče.

Za razliku od prvog dela, gde priča obiluje umecima, digresijama, ona je ovde usredsređena, njeno vreme ulazi u okvir klasičnog jedinstva — vremena, mesta i radnje. Dakle, prvi deo je više epski, drugi je pretežno dramski. Zatim, prvi deo je prospektivan, a drugi retrospektivan: najpre se oblikuje predstojeće, a za-

tim preoblikuje ono što se zbilo, s više ili manje teškoća, u zavisnosti od rezultata utakmice.

Osnovna funkcija drugog dela fudbalske priče sastoji se u tome da se na svaki način tok i rezultat utakmice uklope u ranije postavljen imaginarni scenario, da se očuva kontinuitet prometejskog mita. Taj zadatak nije teško ostvariti u slučaju povoljnog rezultata. Korekcije u odnosu na obrazac tiču se pojedinosti, priča se pretvara u neposrednu, lirsku egzaltaciju ljudskih vrednosti. Ali kada je rezultat nepovoljan, kad utakmica donese razočaranje, cela fudbalska književnost je ugrožena i ona se tada brani svim svojim sredstvima, sredstvima za pretvaranje jave u san, razočaranja u nadu, poraza u pobedu.

Najjednostavnije takvo sredstvo predstavlja osporavanje regularnosti utakmice, odnosno prebacivanje krivice za poraz na sudiju ili na neregularnu igru protivnika. Zatim, rezultat utakmice može se odvojiti od ocene kvaliteta igre, zahvaljujući čemu naš tim može izgubiti meč, ali ne i biti „nadigran”. Najzad, tim koji slabo igra prestaje da bude naš, on je samo „senka našeg fudbala”, on ne igra „svoju igru”, odnosno igra „ispod svojih stvarnih mogućnosti”.

Sva ova sredstva upotrebljena su u drugom delu fudbalske priče o nedavnoj utakmici naše reprezentacije protiv tima Španije. Neregularnost se ogledala u tome što je „sudija Palotaj, inače Kubalin dobar drug, Špancima oprostio jedanaesterac” („Politika”) i u tome što su protivnici pribegli igri „u kojoj se rešenja traže van sportske etike” („Sport”). Zatim, nepovoljan rezultat potisnut je u drugi plan, neutralisan i zamenjen moralnom pobedom našeg tima, koji je nadvisio španske fudbalere svojim majstorstvom, a još više svojom hrabrošću, odlučnošću i ljudskim dostojanstvom. „U celini, Španci nisu dorasli našima u nadigravanju.” — („Politika”). „Plavi su izgubili bitku, ali su se vratili iz Sevilje puna srca... Jugosloveni su još jednom potvrdili svoju visoku klasu, rekli Špancima da ih se ne boje, i da su kadri da ih sateraju u mišju rupu, nagnaju ih na kukavičko povlačenje...” — („Sport”). Najzad, pokazalo se da su naši fudbaleri izgubili utakmicu zato što je u odlučujućim trenucima njihova igra „pala”. Prema jednoj verziji priče, razlog tome je što „naši fudbaleri nemaju kondicije” („Politika”), prema drugoj, „naši izabranici doživeli su psihološku krizu” („Sport”). U svakom slučaju, Španci su pobedili naš tim zahvaljujući samo tome što on jedno vreme nije bio ono što u stvari jeste. I zato „očaju nema mesta” („Sport”).

Ipak, ova retoričko-aksiološka interpretacija protekle utakmice može da prihvati i motiv

rezignacije, jer postoji jedan protivnik sa čijom nadmoći čovek može da se pomiri ne gubeći svoje dostojanstvo. To je Sudbina. Ona, kao i u novim narodnim pesmama i novinskim tužbalicama, ima osobine zle kobi; kao što u čituljama pogađa najviše one koji žele da žive, a u novim narodnim pesmama ljubavnike koji iskreno vole, ovde je ona uglavnom protiv onih koji zaslužuju pobedu. „Sreća ne prati uvek hrabre, ona je bila u Sevilji okrutna prema našim sjajnim momcima.” — („Sport”). „Ali sve nas nije htelo. Kao da se na stadionu u Sevilji zarekla neka čudna fudbalska sudbina protiv reprezentacije Jugoslavije.” — („Politika”). „Tragični” i „nesrečni” porazi su zato prilika, gotovo bolja od pobeđa, da se snažno istaknu humane vrednosti koje naš tim oličava i za koje se bori.

